

האליטיסט ומלחמתו ברדידות

רוח הפזמון' משתלטת על ההווה הישראלית. בספר מסכם כואב צבי לוז את הבינוניות ושואף אל הגבוה והנשגב, בניגוד לניסיון ביטול ההיררכיות הפוסט-מודרני

אתגר היתרון וחסרון האתגר - על מצב הרוח השירי והתיאולוגי צבי לוז הקיבוץ המאוחד, 2008, 128 עמ'

רבקה שאול בן צבי

פרו האחרון והמסכם של צבי לוז נועד לשני סוגי קוראים: ליודעי מחקריו והגותו האישית - ולאחרים. עבור הראשונים הספר הוא תרכיז ומיזוי וגם אמירה מסכמת; ולאחרים - פתיחה נאותה ומגרה להכרת ספריו הרבים של מי שהיה במשך עשרות שנים פרופסור לספרות באוניברסיטת בר אילן. הספר מכיל מאמרים מסוגים שונים, חלקם במסגרת התכתבות בין צבי לוז לעלי אלון, ידיד ומשורר, המעלה תהיות שונות על נושאים שבהם התבטא לוז. המאמרים מאורגנים בשלושה מדורים: הגות ספרותית; דיון פואטי בשבעה משוררים; תיאולוגיה ואתיקה. המדור השני מהווה גם הדגמה לעקרונות שהובאו במדור הראשון, ואילו במדור השלישי מנסה לוז להחיל מושגי ספרות על סוגיות תיאולוגיות. כמו כן מובא ראייון שנערך עם המחבר.

עיוני הפואטיים של לוז כרוכים ללא הפדר בתפיסת אדם שמקורותיה ביהדות, בפילוסופיה המערבית ובפסיכולוגיה של פרויד ויונג. במרכז הדיון עומד המושג 'סובלימציה', במשמעותו המקורית שהשגה והגבהה. הסובלימציה היא ביטוי אישי ותרבותי למיטב האדם. בלעדיה הוא מופקר לכוחות הכאוטיים והאפלים מחוללי הרוע. הסובלימציה מעדנת את הדתפים הביולוגיים, ודוגמה מובהקת לכך היא התמורה שעוברת המשיכה המינית מסקס לארוס. הסובלימציה היא גם המקור לסמלים האמנטיים. בהקשר זה מובא 'שיר השירים' כסובלימציה כפולה, השגבה של דתפים ביולוגיים וארוטיים לרמה של אהבה ל'דוד' המטפסי.

'האנושי הנצחי' של לוז הוא גרעין יציב שאינו נעלם בתמורות העיתים. לידו, נפש האדם היא שדה מערכת בין היצר הרע לבין צלם אלוהים; הנפש יונקת מהעומק הלחתי נדלה של תת המודע

הקולקטיבי במשמעותו היונגיאנית, אותו מזהה לוז עם 'התהום' של ביאליק, כמופיע במסה הגאוגית 'גילוי וכיסוי בלשון'. בעקבות ביאליק, אומר לוז שהיצירה הגדולה מההדת את המסתורין שבתת המודע הקולקטיבי - שם מצויים הארכיטיפים הנצחיים. מכאן הבחנה בין יצירות ספרות וזמניות לבין יצירות בעלות ערך מתמיד. כתיבה משוכללת אינה הופכת יצירה לחשובה באמת. המגע עם השרשים התהומיים וההידיתיים של החוויה האנושית הוא סימן ההיכר של יצירה בעלת ערך מתמיד.

כפרק הבא, במאמרים הקצרים והמצייתים על אודות שבעה משוררים, מדגים לוז את טיב הסובלימציה של כל אחד מהם: לשונו השירית של יעקב שטיינברג, שצירופיה המקוריים והבלתי פתירים חותרים אל העומק חסר השם; הקוטביות בין שלון חיצונית ועומק אפל בשיריו של יעקב פייכמן; החזון השירי הנועז של יוסף צבי רימון; 'מראת שתייה' קונקרטיים של נופי ארץ ישראל בחזונה הראשוני והנבטולי של אסתר ראב; 'הלל עולם פנימי' של עוזר רבין; הלם המראות של ע. הלל; חוויית הזמן הארכיטיפית של נתן יונתן; והחתימה למציאות אחרת בשירתו של פנחס שדה. רשימה זאת של משוררים, שלוו חקר את מכלול יצירתם, משקפת גם את נטייתו לחרוג מהזרם המרכזי ולהפנות את האור לכיוונם של יוצרים חשובים, שמסיבות שונות לא זכו להיכלל בשורה הראשונה.

פן אחר בספרו הוא ביקורת התרבות מכיוונים שונים. לוז כואב את השתלטות 'רוח הפזמון' על ההווה הישראלית. לדבריו, הפזמון הוא ירוד ביחס לשיר הלידי, כי הוא אומר את הדברים המוסכמים והשורים לכל נפש, בעוד השיר האמיתי חותר לגילוי עילאי החותר תחת המקובל. אכן, היו משוררים גדולים כביאליק, אלתרמן ואורלנד שכתבו פזמונים בעלי ערך, אך בימינו אין בפזמונים יותר מאשר קונסנסוס רדוד. הדבר נכון לגבי 'אוישות' מיתולוגיות שהלכו לעולמן בשנים האחרונות, אך גם לגבי 'יצור מהפכן' כביכול כאביב גפן. לוז מוסיף ומציין שאלתרמן הבחין היטב בין שירתו האמיתית לבין פזמוניו שנכתבו לצורכי השעה. הכתנה זאת בין גבוה ונמוך, לדעתו של לוז, היא הכרחית לתרבות.

השקפות אלה אינן עולות בקנה אחד עם 'ביטול ההיררכיות' האופייני לרוח הפוסט-מודרניזם השלטת בימינו, ועם הנטייה לשלובים של נמוך וגבוה ביצירות אמנות. לוז דוגל באליטיזם, לא במובן של סנוביזם אלא כביטוי לחתירה לרמה הגבוהה, שבלעדיה לא תיכון תרבות. הוא מאמין כמו כן שאליטה הנאמנה לערכיה ואינה נסוגה בפני ההמונים, סופה שערכיה הגבוהים יחללו פנימה וישפיעו לטובה בכוח העידון והסובלימציה.

האם צודק ללז באמונתו בכוחה המגביה המחנך של מלחמתו גדולה? אני מרשה לעצמי להשיל ספק דבר, נוכח חזיונות מרתמים שהיינו עדים להם במאה העשרים, ובעיקר

מצד העם שהוליד את גדולי המלחינים והפילוסופים. האמנות אמנם מעדנת, אלא שעידון אסתטי אינו חופף בהכרח לעידון מוסרי. גברים המכים נשים, למשל, מצויים גם בין בעלי רמה תרבותית גבוהה ומעודנת במיוחד, והתנהגות מרושעת בין אדם לחברו, או לתלמידו ותלמידתו, אינה פחות שכיחה בקרב אינטלקטואלים וגאונים. והדוגמאות רבות.

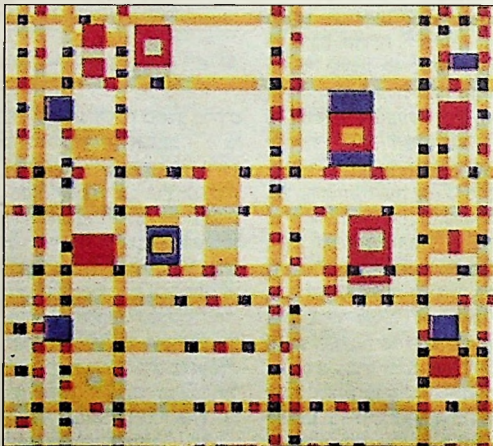
הדבר מביא אותנו לשאלתו של עלי אלון על אודות ההיבריס של יוצרים גדולים הנותנים ביטוי ביצירותיהם לפולחן עצמי, ומגלים גאווה בלתי נסבלת. לוז מצייץ שלעיתים ההיבריס הוא חלק בלתי נפרד מגדולת המשורר, כפיצוי על מועקה פנימית גדולה הנובעת מרגישותו היורה. אומנם לא רק משוררים ויוצרים אחרים עלולים לבטא היבריס ביצירתם ובהתנהלותם האישית, כי מדובר בחולשה אנושית שכיחה, אולם בהיות הגאווה

המופלגת כה כולטת אצל אמנים רבים, נכראה שיש לה קשר לאפלה הנפשית שאף היא אחד ממקורות האמנות. במדור האחרון מובאות השקפות בענייני אמונה דתית, וכן בענייני אתיקה וחברה. לוז רואה בבורא את סמל הסמלים. הוא עומד על הפרדוקס שבחיס האל, שמצד אחד תינו מופשט ובלתי מושג, כדברי הרמב"ם, ומצד אחר, נהוג להתייחס אליו בדרך של האנשה והמחשה. רעיונותיו של לוז בעניין האל מגלים שני פנים שעשויים לסתור זה את זה. לוז רואה עצמו כאדם מאמין שמרשה לעצמו 'לרבי' עם האל, כשם אחר מספריו 'מריבה עם האלוהים'. הוא 'מאשים' את האל בפגמתו של הבריאה שברא, ומביע קרבה אל דמויות מהמסורת היהודית שהטילו דברים כלפי מעלה. בהתייחסותו זאת, האל אינו ארכיטיפי-ארכיטיפים, אלא ישות מטפסית שמעבר לאנושי. אולי בשל יחס זה אין הוא מוכן להגדיר את עצמו כ'חילוני' (ובחינוך האישיים, גם נח ד להקמת בית כנסת בדגניה ב).

השונים סמלים המושלכים עלידי האדם מן הצד האחר, לוז רואה בדימויי האל העתידי

כלפי מעלה. לא מקור אלהי שמוקרן כלפי מטה, אלא שגב אנושי שיצר את האל כסימבול. בהקשרים אלה מדגיש לוז את רוחו המודרנית ואת חופש המחשבה העקרוני שלו, וכן את נכונותו לקבל מהמסורת רק את מה שנראה לו מתאים למושגי האנושיים בני הזמן. על עיונו התיאולוגיים מחיל לוז מושגים ספרותיים, לא במובן המחקר הספרותי של התנ"ך, שהוא לגיטימי גם בחוגים מסורתיים, אלא בהקשר של עיון מהותי כמושגי היהדות. הערכת הניסיון הזה, שיש לו ביטוי בשני ספריו המוקדשים לנושא, היא תלוית השקפה. מה שנראה לגיטימי ואף מעניין במיוחד במקודת מבט שאינה מחויבת להשקפה דתית מסורתית, עשוי להיות בעיה במקודת מבט של אמונה במקרה העליון של התורה.

עוד אציין, בין עניינים רבים, את המאמר על 'התאבדותו התיאולוגית' של

פיט מונדריאן, ברודווי ביני ווני, 1948

קורצווייל, כהבנתו של לוז את נסיבות מותו של יידו הגדול, וכן מסה יפה על אמנות התרגום המתיחסת ל'שיר ערב לנוד' של גיטה. בספר גם דינים על הבעייתיות של השפה כמדיום אמנותי, על הפרטי והכללי ביצירה האמנותית, על 'חלל התהודה' האופייני לשירה העברית ועוד עניינים שקצרה היריעה מלפרטם. בסיכומו של דבר, 'אתגר היתרון' הוא הערך המוסף של השאיפה אל הנעלה, אם מהצד האמנותי או מהצד התיאולוגי, ששניהם באים לדעתו של לוז ממקור אחד ושואפים לתכלית אחת. 'חסרון האתגר', הוא המצמוצמים יחסית מאפשרים קריאה נינוחה, שלא ככמה ספרים עביר כיום ועמוסי הערות למכבי, שיש לתמוה מי יקרא בהם. זהו ספר מעניין ואקסטרנלי לחינה התרבותיים, של חוקר המסכם את העתיד.